

A KEZDET VÉGE VAGY A VÉG KEZDETE?

Ha nem is lesz belőle bestseller, de bizonyosan egy sikersztori krónikája jelent meg az Osiris Kiadó tan-könyvsorozatában: Sólyom Lászlónak, az első magyar Alkotmánybíróság elnökének vaskos kötete a honi alkotmánybíráskodás kezdeteiről. A kötet két nagy egységre tagolódik: az első, rövidebb részben korábbi tanulmányok találhatók, amelyek egy része eredetileg is a nyilvánosságnak szánt írást volt, más részük eddig csak töredékesen jelent meg magyar nyelven. A kötet nagyobb hányadát kitevő „rendszeres áttekintés” Sólyom alkotmánybírói és elnöki ciklusának végére tervezett, az 1990-es évek közepén írt összefoglalón alapul, kiegészülve a leköszönt elnök mai megjegyzéseivel. Ez a szerkezet némileg eltér a hagyományos tankönyvektől, és nem is biztos, hogy a legjobban szolgálja a tan- és kézikönyvi funkciót. Az első rész válogatott tanulmányainak változatlan formában történő közzététele például szinte alig. Természetesen van jelentősége annak, hogyan alakult az első magyar Alkotmánybíróság elnökének felfogása az alkotmánybíráskodásról az évek során, hogyan látta a bíróságot 1991-ben, 1992-ben, 1994-ben, de a közönséget sokkal inkább az érdekli, hogyan látja most az elmúlt évtizedet. Ennek érdekében talán a kevesebb több lett volna. Vagyis az első részt esetleg teljesen, a rendszeres áttekintésből pedig azokat a részeket el lehetett volna hagyni, amelyek az 1990-es évek közepének helyzetét tükrözik. Az elnök akkori felfogását illusztráló betétek nem dokumentumértékűek, viszont egy később megírandó alanyi emlékiratnak fontos elemei lehetnének. (Kifejezetten zavaró például a háttérzet megszületése után közel három évvel arról olvasni, hogy még folyamatban van a második abortusz-ügy eldöntése.) Vagyis a második rész alapját képező elnöki összefoglaló-tervezetet szerencsésebb lett volna mai szemmel teljes egészében újraírni. Ez, a kötet tan- és kézikönyv jellegét hangsúlyozó szerkezet talán arra is lehetőséget nyújtott volna, hogy az annak idején ettől elzárt elnök, most – immár független professzorként – akár reagáljon a tudományos bírálatokra.¹ De minden vitán felül nagyon fontos munka jutott el a magyar olvasóköréhez. Mégpedig remélhetőleg nemcsak a jog- és egyéb társadalomtudományok egyetemi hallgatóihoz (nekik, sajnos, nem lesz egyszerű kifizetni a borsos árat), hanem gyakorló jogászokhoz és a rendszerváltás kérdései iránt érdeklődő minden gondolkodó emberhez. Ebből a könyvből ugyanis nemcsak megtanulható, de meg is érthető a magyar alkotmá-

nyos forradalom jelensége, az egyik főszereplő előadásában.²

AZ ALKOTMÁNYBÍRÁSKODÁS KEZDETEI VAGY A SÓLYOM-BÍRÓSÁG?

A kötet *Az alkotmánybíráskodás kezdetei* címet viseli, de az előszóban ennél pontosabb behatárolását találhatjuk a vizsgált időszaknak: az első kilenc évről van szó. Vagyis arról az időtartamról, ameddig az 1989 novemberében megválasztott első öt alkotmánybíró mandátuma tartott. Pedig az első alkotmánybírói ciklus hivatalosan akkor ért véget, amikor az 1990 nyarán megválasztott alkotmánybírák is megváltak a testülettől, vagyis kilenc és fél évvel a kezdet után. Ennek a látszólag szörszálhasogató játéknak a számokkal azért van jelentősége, mert úgy tűnik, hogy – Sólyom nyilván öntudatlanul is – saját távozását tekinti korszakhatárnak. Ezt az értékelést egyébként a recenzens is osztja, olyannyira, hogy az általa szerkesztett tanulmánykötet alcímében is tudatosan utalt a kilenc évre.³ Sőt, egy korábbi tanulmánya alcíméül egyenesen a „Sólyom-bíróság” kilenc évét választotta.⁴ De vajon valóban beszélhetünk-e az első kilenc év jellemzéseként „Sólyom-bíróságról”?⁵ Kétségtelen, hogy Sólyom László a testületnek megalakulásától kezdve kilenc éven át nemcsak adminisztratív vezetője, de kiemelkedően meghatározó bírāja is volt. Erről árulkodik a mostani kötet előszavának az a nyilatkozata, hogy a szerző szándéka szerint dokumentumgyűjteményt tart a kezében az olvasó. Ne feledjük, a kötet valamennyi sora az egykori elnöktől származik.

Mint említettük, az első rész válogatott tanulmányainak némelyike magyarországi másodközlés, a többi belső használatra, illetve külföldi olvasók számára készült. Ez utóbbi munkák első darabjai egy sajátos hagyományt kívántak teremteni azzal, hogy időről időre összefoglalják az Alkotmánybíróság tevékenységét. Ahogy Sólyom fogalmaz az előszóban: az állandó helyzet-meghatározás az Alkotmánybíróság munkájának része volt. Valójában inkább az elnök munkájáról lehet beszélni, hiszen ezeket az összefoglalókat ő készítette és terjesztette a teljes ülés elé megvitatásra azzal a céllal, hogy „feltárják a tendenciákat, tudatosítsák a problémákat, válaszolják a döntési lehetőségeket” a bírák számára, és ezzel „visszahassanak a bíróság tevékenységére”. Hogy valójában

mennyire alakultak ki viták az elnöki összefoglalók körül, nem tudhatjuk, mert az elsőt kivéve ezek az Alkotmánybíróság zárt teljes ülésén zajlottak. Az *Alkotmánybíróság első éve* című összefoglalóról már csak azért sem alakulhatott ki ilyen vita, mert annak ismertetésére paradox módon – először és utoljára – az Országház épületében került sor. Az *Alkotmánybíróság újabb másfél éve* címet viselő belső beszámolóban Sólyom a rendszerváltás nagy alkotmányos kérdéseit tárgyalta, amelyek elsősorban az általa jegyzett határozatok gondolatait foglalták össze. Ezt követően az összefoglalók a nemzetközi alkotmányjogász olvasóközönség felé fordultak, hiszen a ciklus félidejében, 1994-ben készült anyag egy Németországban megjelent, a legfontosabb határozatok fordítását tartalmazó kötet bevezető tanulmánya volt.⁶ A 2000-ben megjelent angol nyelvű határozat-gyűjteményhez Sólyom felfrissítette a bevezető tanulmányt.⁷ Lényegében ez képezte az alapját a mostani kötet második részének, amelyben az eredetitől eltérő tipográfiával olvashatjuk az utólag hozzáírt részeket.

Ez utóbbi kéziratoknak már csak egyes részei kerültek a teljes ülés elé, „ha az előttünk levő ügy megkívánta” – mondja az elnök, és hozzáteszi: „mindvégig működött tehát az a fajta önkontroll, amely példa nélküli volt az alkotmánybíróságok eddigi történetében.” Nem megkérdőjelezve e megoldás egyediségét, sőt hasznosságát, felmerül a kérdés, miben állt annak önkontroll jellege. Nehéz másra gondolni, mint hogy a testület kontrollálta vezetőjét. Erre utal Sólyomnak az a megállapítása, hogy „a kötetbe felvett, nyilvánosságra szánt tanulmányok is összefonódtak az Alkotmánybíróság munkájával, nem egy megelelőlegzte azt az álláspontot, ami később a testület határozatában testet öltött”. Más szóval, az elnök publikált írásai öltötték kollektív döntés formáját. Sólyom több példáját is említi e gyakorlatnak. A *Polgári jogi kérdések az Alkotmánybíróság gyakorlatában* című előadását, amely a Jogtudományi Közönyben jelent meg, úgy jellemzi, mint amely előkészítette a testület tulajdonjogi koncepciójának megváltozását. Az eredetileg a Vigiliában napvilágot látott, a *Csönd* címet viselő rövid esszé pedig „azt a szellemi alapállást mutatja fel, amelyet később az Alkotmánybíróság az igazságtételi ügyekben képviselt, s a »jogállami forradalom« gondolatát teszi közzé”.

ALKOTMÁNYÉRTELMEZÉSI ÉS HATÁSKÖRI AKTIVIZMUS

Az Alkotmányosság Magyarországon. Értékek és tények címmel az elnök által 1994-ben tartott, majd publikált előadásban az Alkotmánybíróságnak „ki kellett fejte-

nie az álláspontját a pozitív alkotmányi rendelkezések és az alkotmányos jogokban megnyilvánuló értékek viszonyáról”. Vagyis a testület felfogását az alkotmányértelmezés e sarkalatos kérdésében egy, az elnök által egy jogászgyűlésen elmondott, az ő neve alatt megjelentetett tanulmányból lehetett megismerni. Persze, ekkorra már mindenki számára világos Sólyom „dworkinista” felfogása az alkotmány morális értelmezéséről. Sőt, ekkor már az első kritikák is megfogalmazódtak az „aktivista alapjogász” felfogással szemben, Pokol Béla részéről.⁸

A kötet első részébe felvett tanulmányok közül az eredetileg 1996-ban megjelent, *Az Alkotmánybíróság hatáskörének sajátossága* című – az előző tanúsága szerint – azért írta az elnök, mert „időszerűvé vált számot vetni azzal, merre visz az Alkotmánybíróság szabad bánásmódja hatásköreivel”. Magában a tanulmányban ezt a szabad bánásmódot Sólyom némi eufemizmussal a testület részéről megvalósított „hatáskör-alakításnak” nevezi. Ide sorolta 1994-ben éppúgy, mint a mostani kötet második részében az „élő jog” olasz jövevény-intézményének alkalmazását, amelynek értelmében az Alkotmánybíróságnak a normaszöveget azzal az értelemmel és tartalommal kell az alkotmányosság szempontjából vizsgálnia, amilyen értelemmel a joggyakorlat alkalmazza. Ennek fordítottjaként tekint az „alkotmánykonform értelmezés” Németországból importált gyakorlatának meghonosítására, vagyis arra a gyakorlatra, hogy a felülvizsgálható jogszabályok értelmezésére az alkotmányból levezethető követelményeket, elvont „alkotmányos értelmezési tartományt” határoznak meg, magukhoz ragadva ezzel a jogszabályok mindenkire kötelező értelmezésének nem szabályozott hatalmát. A most megjelent kötet második részében az „alkotmányos követelmények” metamorfózisáról nem a *Hatáskörök*, hanem *Az ítéletek differenciálódása* című alfejezetben beszél a szerző. Akárcsak „a hiányzó ideiglenes intézkedés pótlásáról”, amelyben szintén egyfajta hatáskörbővítő aktivizmus nyilvánult meg. Ez történt akkor, amikor az Alkotmánybíróság a Bokros-csomag hatályba léptető rendelkezéseinek megsemmisítésével megpróbálta helyettesíteni a Németországban létező jogintézmény hiányát, azaz a vizsgált norma alkalmazásának a határozathozatalig történő felfüggesztését.⁹

Ezt követően ugyancsak új hatáskör keletkezett annak az 1997-es határozatnak a nyomán, amely kiterjesztette az Alkotmánybíróság jogosítványait a nemzetközi szerződések utólagos alkotmányossági felülvizsgálatára [4/1997. (I. 22.) AB határozat]. Erről részletesen szól Sólyom e kötet második részének a hatáskörökről szóló fejezetében. Azt már a recenzens teszi hozzá, hogy egy másik 1997-es határozatban Só-

lyom a hatásköri szabály egy részének kitörlésével megteremtette a testület felülvizsgálati jogkörét a népszavazás elrendelése elutasításának valamennyi esetében [52/1997. (X. 14.) AB határozat].

A kötet első részének utolsó tanulmánya egy olyan előadás anyagát tartalmazza, amelyet már nem alkotmánybíróként tartott Sólyom. Ebben, az Alkotmánybíróság tizedik évfordulójára készített szövegben a testület alkotmányértelmezési monopóliumának megtartásáról mint a jövőben különös figyelmet igénylő feladatról szól az egykori elnök. Úgy gondolom, ennek a monopóliumnak vannak korlátai, amittől persze – ha úgy tetszik – már el is veszíti monopólium jellegét. Nem kétséges, hogy mindenkit kötelez az Alkotmánybíróság elvont alkotmányértelmezési hatáskörében hozott határozatának rendelkező része. Eltekintve egy pillanatra attól a már említett, egyáltalán nem mellékes problémától, hogy jelenleg sem az alkotmány, sem az Alkotmánybíróságról szóló törvény nem hatalmazza fel a testületet törvények alkotmányos tartalmának normatív tartalmú meghatározására, a határozatok rendelkező részeibe foglalt ilyen alkotmányos követelmények szintén kötelező erővel bírhatnak. Ezzel kapcsolatban legfeljebb arra a további gyakorlati nehézségre kell felhívunk a figyelmet, hogy a jogalkalmazó bíróságok számára gyakran megoldhatatlan feladatot jelent a jogrendszer kímélete jegyében hatályban tartott jogi normáknak az Alkotmánybíróság által megkívánt tartalommal történő alkalmazása. A gyakorlat azt mutatja, hogy nem sok támpontot jelent például a becsületsértési vagy rágalmazási ügyet tárgyaló bírók számára a 36/1994. (VI. 24.) AB határozat rendelkező részében szereplő azon megállapítás, amely szerint a közhatalmat gyakorló személyekkel, valamint a közszereplő politikusokkal kapcsolatos véleménynyilvánításban messzebb lehet elmenni, mint más személyek esetében.¹⁰

Lényegesen korlátozottabb azonban az alkotmánybíróági alkotmányértelmezés kötelező ereje a testület más hatáskörei kapcsán. Természetesen, ha az alkotmánybírók egy meghatározott értelmezés alapján egy jogi normát alkotmányellenesnek nyilvánítanak és megsemmisítenek, azt mindenki köteles tiszteletben tartani. Ha azonban az alkotmányértelmezés eredményeként a norma alkotmányosnak minősült és hatályban maradt, akkor az Alkotmánybíróság értelmezése csak annyiban kötelező, hogy ugyanazon az alapon nem lehet megkérdőjelezni alkotmányosságát. Például egy bírótól származó ilyen, konkrét normakontrollra irányuló indítványt az Alkotmánybíróság érdemi vizsgálat nélkül visszautasítana. Nem ilyen egyértelmű, hogy az ombudsmanok a maguk vizsgálata körében ne állapíthatnának meg alkotmányos visszásságot egy olyan szabályozással kapcsolatban,

amelynek az alkotmányellenességére irányuló indítványt az Alkotmánybíróság már ugyanabból az okból egyszer elutasított.¹¹ Ami azonban egy norma más alkotmányos rendelkezéssel kapcsolatos esetleges kollízióját illeti, az arra vonatkozó alkotmányértelmezésben mind a bírácoknak, mind pedig az ombudsmanoknak szabad a keze. Végtére is az alkotmány – annak 77. § (2) bekezdésének tanúsága szerint is – a jogrendszer mindenkire nézve kötelező része. Márpedig egy jogi norma alkalmazása aligha képzelhető el annak értelmezése nélkül. Az más kérdés, hogy az alkotmányértelmezés eredményeként egyedül az Alkotmánybíróságnak van felhatalmazása alkotmányellenes normák megsemmisítésére, sőt az Alkotmánybíróságról szóló törvény jelenlegi rendelkezései alapján az alkotmánnyal ellentétesnek ítélt normát – ellentétben a más jogforrási hierarchia-sérelem esetén követhető eljárásával – a bíró nem teheti egyszerűen félre, hanem azzal az Alkotmánybírósághoz kell fordulnia.¹²

Sajnos, a Sólyom-bíróság az 57/1991. (XI. 8.) AB határozatával jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a bíróságok elriadjanak az önálló alkotmányértelmezéstől és általában az alapjogi bíraskodástól. Az Alkotmánybíróság ugyanis megállapította az alkotmányellenes rendelkezésnek a panaszolt ügyben való alkalmazhatatlanságát, egyszersmind – az alkotmányellenes jogszabályt alkalmazó részükben – megsemmisítette a megtámadott bírósági ítéleteket. A Sólyom távozását megelőzően született 23/1998. (VI. 9.) AB határozatban a testület újra kilátásba helyezte egy bírósági döntés megsemmisítését, de előbb még adtak egy esélyt a törvényhozónak új eljárási szabályok megalkotására, majd a bíróságnak arra, hogy a megfelelő eljárási szabályok alapján maga hozzon az alkotmánybíróági döntésnek megfelelő határozatot. Látni kell azonban, hogy a törvényhozó késlekedése esetére Damoklesz kardjaként ebben a határozatban is ott lebegett a bírósági döntés Alkotmánybíróság általi megsemmisítése, anélkül, hogy a testület ezúttal is szükségét érezte volna megmagyarázni, milyen törvényi felhatalmazás alapján tenne ilyet.

AZ ALAPJOGI ÍTÉLKEZÉS ELAPADÁSA?

A kötet *Rendszeres áttekintés* címet viselő második részének legterjedelmesebb fejezete az Alkotmánybíróságnak az egyes alapvető jogokkal kapcsolatos ítélezési gyakorlatát, ezen belül természetesen elsősorban az elnök felfogását ismerteti. Egy emberi jogi folyóirat recenziusének talán megbocsátható, ha elsősorban erre a fejezetre koncentrálna. Az ehhez a részhez

fűzött bevezetőjében Sólyom akként értékeli saját kilenc éves ciklusát, hogy ez alatt az idő alatt „az Alkotmánybíróság alapjogi ítélkezése nem apadt el, noha egyes alapvető ítéletek kevesebb politikai és közfigyelmet kaptak, mint az első években”. Ez a védekezőnek tűnő érvelés talán reagálás azokra a kritikákra, amelyek az alapjogvédelem kifulladásának a Sólyom-korszak második felében megindult tendenciáját tették szóvá.¹³ Véleményem szerint a kifulladás egyértelműen tetten érhető az 1990-es évek második felétől kezdve, sőt egyes esetekben a „fáradás” jelei már előbb is mutatkoztak. A továbbiakban ezt igyekszem igazolni néhány példával.

Az alapjogvédelem komoly eredményei mellett annak ellentmondásai a kezdetektől végigkísérték Sólyom és rajta keresztül az egész testület tevékenységét. Említhetnénk az élet elvesztéséért és az egészségkárosodásért pénzben járó kárpótlás kérdésének vizsgálatát, amellyel kapcsolatban Sólyom a *Rendszeres áttekintés* 1994-ben írt bevezetőjében megjegyzi, hogy annak vizsgálata csak most veszi kezdetét. Felmerül a kérdés, hogy egy, a korlátozott ideig életben lévő áldozatok és hozzátartozók által diszkriminatív-nak tartott 1992-es törvénnyel szemben elfogadása pillanatában benyújtott indítvánnyal kapcsolatos, törvényhozói mulasztást megállapító határozatra miért kellett 1995-ig várni? De az is megkérdendő, vajon a módosított törvény előzetes normakontrollja kapcsán hozott, Sólyom László és Lábady Tamás által jegyzett döntés az életüket veszítették és hozzátartozók jogai helyett nem a mai állam pénzügyi érdekeire figyel-e inkább, amikor megállapítja: ha a kárpótlandók körét nagyságrendekkel meg kell emelni, akkor a sérelemért járó kárpótlás nagysága lehet lényegesen kevesebb, mint az eredetileg megállapított összeg.¹⁴ Vajon nem ez a hozzáállás vezetett-e a következő kormányzat cinikus és megalázó 30 ezer forintos kárpótlási „ajánlatához”?

A két abortusz-döntés

Az 1991-ből származó első abortusz-döntés [64/1991. (XII. 17.) AB határozat], tulajdonképpen determinálta a másodikat [48/1998. (XI. 23.) AB határozat], Sólyom alkotmánybírói karrierjének utolsó nagy döntését. Az alkotmánybírák – természetesen Sólyom szellemi irányításával – még az 1991-es határozatban kidolgozták az állam objektív intézményvédelmi kötelezettségének követelményét az emberi és benne a magzati élet védelmére.¹⁵ Az 1998-as határozat csak megerősítette ezt az életvédelmi kötelezést, mondván: az államnak az egyes alanyi alapjogok biztosítása mellett az azokkal kapcsolatos értékeket és élethelyzeteket önma-

gukban is védenie kell.¹⁶ Az állam ezért – szól a Sólyom által jegyzett többségi döntés indokolása – az alapjogból folyó alanyi jog által védett körön túlmenően is meghatározhatja ugyanazon alapjog objektív, intézményes védelmi körét. Eszerint tehát az anya jogát korlátozó intézményvédelemhez egy alapjogra van szükség, ami a terhesség-megszakítás esetében nyilvánvalóan az élethez való jog. Csak-hogy azáltal, hogy sem az alkotmányozó, sem pedig a törvényhozó nem minősítette jogilag embernek a magzatot, implicit módon állást foglalt annak jogalanyisága elutasítása mellett. Ha pedig nincs jogalany, akkor nem lehetséges alanyi jog sem, ami pedig – mint az Alkotmánybíróság megállapította – feltétele az objektív intézményvédelemnek. Vagyis, ha a magzatra nem terjeszthető ki az alkotmány szerint minden embert megillető veleszületett jog az élethez, akkor az államnak sem lehet ezzel kapcsolatos intézményvédelmi kötelezettsége. Azokban az egyéb esetekben, amelyekben az alkotmánybírák az állam objektív, intézményes védelmi kötelezettségét írták elő – az 1998-as döntésben is példaként említett, szintén Sólyom nevéhez fűződő egészséges környezethez való jog vagy a véleménynyilvánítás szabadsága kapcsán –, ezt mindig egy alanyi joghoz tudták kötni. A magzat esetében azonban nem.

Mindebből természetesen nem következik, hogy az államnak ne lennének feladatai a magzati élet megóvása terén, ezek azonban – miután nem alanyi joggal kapcsolatosak – nem konkurálhatnak az anyának az emberi méltóságából és magánélete szabadságából levezett önrendelkezési jogával. A kiindulópont – az államnak a magzati élet megóvására vonatkozó intézményvédelmi kötelezettségének az alkotmányból való levezethetősége – helytelenségéből adódóan Sólyom és az Alkotmánybíróság helytelen következtetése szerint az állam alkotmányosan nem engedheti meg az indok nélküli abortuszt. (Ez talán csak szemantikai probléma, de az abortusz persze sohasem indok nélküli, hiszen a nőnek mindig jó oka van rá, legfeljebb az lehet a kérdés, vajon az államnak jogában áll-e megtudni az indokot, és esetleg még mérlegelni is annak megfelelőségét.)

A Sólyom vezette Alkotmánybíróság e hibás kiindulópont alapján jutott arra a következtetésre, hogy a törvényhozónak vagy ragaszkodnia kell a súlyos válsághelyzet fennállásának vizsgálatához, vagy erről csak akkor mondhat le, ha megfelelő új ellensúlyokat épít be a magzati élet védelme érdekében. Az előbbi alternatíva, amit Sólyom és az alkotmánybírák többsége érezhetően kevésbé támogatott (amitől persze a törvényhozó még választhatta volna ezt, de szerencsére nem tette), tipikus válsághelyzeti tényállások tör-

vénybe foglalásában áll, példálózó jelleggel. Ezzel kapcsolatban helyesen állapította meg Holló András párhuzamos indokolásában, hogy az alkotmány sértő módon korlátozta volna a terhes nő önrendelkezési jogát, s egyben sértette volna a magánszférához való alkotmányos jogát is.

A Sólyom és a többség által vélhetően előnyben részesített, hosszabban kifejtett, új ellensúlyt jelentő megoldás a németországra emlékeztető kötelező tanácsadási rendszer, amely nem korlátozódhat pusztán tájékoztatásra és egyszeri alkalomra. Ami a tanácsadás egyértelmű magzatvédelmi irányultságát illeti, nyilván nehéz lesz majd a megengedhetetlen szélsőséges módszerek (például a Néma sikoly című film vagy ehhez hasonló sokkoló hatások alkalmazása) és a szélsőséges magzatvédő szervezetek (mint például a dávodi kislány ügyében „bizonyított” Alfa Szövetség) kizárása. (Ezt ugyanis hiába írta elő az Alkotmánybíróság határozata, az ezt követően elfogadott törvény sajnos lehetővé tette, hogy civil szervezetek átvegyék a családvédelmi szolgálatok közhatalmi feladatait.) A törvény azt is igazolja, hogy a tanácsadási alkalomok számát nem lehet alkotmányossági alapon meghatározni. (Egy még nem alkotmányos, de kettő vagy három már igen?)

Külön figyelmet érdemel az a két további feltétel, amelyet Sólyomék a tanácsadás után, ellenőrizhető indikáció nélkül elvégezhető abortusz alkotmányossága kapcsán felállítottak. Az anya megbüntetésének hiányát mindkét esetben más szankciókkal kívánták pótolni. Az egyik a terhesség-megszakítás orvosi költségeinek teljes körű viselése a terhes nő által. Ez a németországihoz hasonló megoldás azt a komoly jogegyenlőségi problémát veti fel, hogy csak annak lesz ténylegesen joga az abortuszra, akinek pénze is van rá. A másik fenyegetés címetzetei azok, akik nyomást gyakorolnak az anyára a terhesség megszakítása érdekében. Az ilyen esetekben az alkotmánybírák szerint nem mellőzhető a büntetőjog igénybevétele sem. Vagyis a magzat megtartása esetén szakítással fenyegető apa a neki jogosan kijáró erkölcsi megvetés mellett a jövőben börtönbüntetést is kockáztatna.

Kétségtelen, hogy a döntés lehetett volna sokkal kedvezőtlenebb is a nők önrendelkezési joga szempontjából. Ezt mutatja a többségi állásponthoz csatolt két különvélemény. Ezek közül Tersztyánszky Ödöné volt a kevésbé szigorú, aki csak azért javasolta a súlyos válsághelyzet intézményének megsemmisítését, mert attól tartott, hogy ha a törvényhozó elmulasztja megalkotni a válsághelyzet új definícióját, akkor ez az ok meghatározatlanná válik. Lábady Tamás viszont nem ismerte el a nő súlyos válsághelyzetét mint a terhesség-megszakítás alkotmányos indokát az

egész törvényt alkotmányellenesnek ítélte, mindezekelőtt azért, mert az nem állapította meg a magzat jogilag ember voltát. És az is igaz, hogy a döntés, mint az új szabályozás is igazolta, végül is nyitva hagyta a lehetőségét egy kevésbé korlátozó törvényi szabályozásnak.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy Sólyom a magzati élet védelmében ne ment volna el addig a határig, amíg jogászai lelkiismerete megengedte. A kötet első részébe felvett, az első abortusz-döntést követően keletkezett *Csönd* című írásból származó következő idézet igazolja, hogy az elnök katolikus meggyőződése alapján még tovább is ment volna a terhes nő önrendelkezési jogának háttérbe szorításában: „a technikai lehetőségek [...] terjedése és népszerűsége megállíthatatlan, s a magzat személyként való kezelését egyre inkább magától értetődővé tesszik.”¹⁷ Talán a jogászai és a vallási meggyőződésnek ez a konfliktusa okozta, hogy Sólyom végül is mint kijelölt alkotmánybíró nem mert „nekifutni” az eutanázia alkotmányossági vizsgálatának, jóllehet azt a *Rendszeres áttekintés* 1994-es bevezetőjében még beharangozta.¹⁸

A melegek erkölcsi és jogai

A magyar alkotmánybírák 1996 májusában, egy Sólyom előadó bíró által előterjesztett tervezet alapján hozott egyhangú határozatukban úgy foglaltak állást, hogy mindenekelőtt az állam joga a gyermek helyes erkölcsi fejlődése felett őrködni. Egyszersmind ebben a döntésben, egy évvel azt követően, hogy – ugyancsak Sólyom nevéhez kapcsolódóan – alkotmányos követelményként fogalmazták meg a hetero- és homoszexuális élettársi kapcsolat azonos jogi szabályozását, tulajdonképpen erkölcstelennek minősítették a homoszexualitást.¹⁹ A határozat a Legfelsőbb Bíróság elnökének absztrakt alkotmányértelmezési indítványára született. Az indítványozó az alkotmány 67. és 63. §-ában meghatározottak egymástól való elhatárolhatóságát kérte értelmezni. Az előbbi a gyermekeknek azt a jogát tartalmazza, hogy az állam részéről megfelelő testi, szellemi és erkölcsi védelemben és gondoskodásban részesüljenek, az utóbbi pedig mindenki számára biztosítja az egyesülés szabadságát.

A döntés értelmében a gyermeknek az állam védelmére vonatkozó joga megalapozza az állam alkotmányos kötelezettségét a gyermek fejlődésének védelmére, ez pedig alapot nyújt arra, hogy a törvényhozó vagy a bíróság korlátozza a gyermek alapjoggyakorlását, ezen belül egyesülési jogát is. Az alkotmánybírák által az alkotmány 67. §-áról adott ér-

telmezés szerint az államnak a gyermeket a fejlődésére káros hatásokon kívül olyan kockázatvállalásoktól is meg kell óvnia, amelyekkel kapcsolatban életkoránál fogva sem a választható lehetőségeket, sem pedig választásának a saját személyiségére, illetve későbbi életére, társadalmi beilleszkedésére ható következményeit nem képes megismerni és értékelni. Ennek a paternalista érvelésnek az alapján jutott Sólyom arra a következtetésre, hogy a gyermek egyesületi tagságát „homoszexualitással kapcsolatos” egyesületben törvény vagy bírósági határozat kizárhatja vagy korlátozhatja.²⁰

A határozat indokolása tudatosan figyelmen kívül hagyja azt a körülményt, hogy az egyesülési jogról szóló törvény csak más személyek jogainak védelmében teszi lehetővé a korlátozást, márpedig az Alkotmánybíróság nem másoknak, hanem maguknak a gyermekeknek a megfelelő erkölcsi védelemhez való jogával érvelt. Ezzel az érveléssel azonban az Alkotmánybíróság erkölcsileg minősítette a homoszexualitást, ami viszont nem egyeztethető össze a testület, és különösen a Sólyom által többször deklarált tétellel az állam semlegességéről. A bírák annak vizsgálata során, hogy szükséges, illetve arányos-e ez a korlátozás, fel sem vetették azt a kézenfekvőnek tűnő kérdést, hogy nem elegendő garancia-e a gyermekek nemkívánatos egyesületi tagságának megakadályozására a szülő ezzel kapcsolatos joga. Ha elfogadnánk, hogy a „homoszexualitással kapcsolatos” fiatalok befolyások kockázatával szemben a gyermeket jogai korlátozása árán is meg kell védeni, akkor minden további nélkül megszüntethető lenne a meleg szülő felügyeleti joga, vagy minden homoszexuális tanár elbocsátható lenne az állásából. Hiszen az ő hatásuk lényegesen nagyobb a gyermek személyiségfejlődésére, mint bármilyen érdekképviseleti szervezeté lehet.

A POSZT-SÓLYOM KORSZAK

Kétségtelen, hogy az alapjogvédelem kifulladásának Sólyom elnöksége alatt megindult folyamata távozás után jelentősen felgyorsult. Az ebben az időszakban született döntések egy része esetében biztosak lehetünk abban, hogy Sólyom jelenlétében vagy nem születnek meg, vagy legalábbis csak az ő különvéleményével. (Két esetben nyilatkozatával meg is erősítette ezt a feltételezést.) Ugyanakkor más jogkorlátozó határozatok esetében nem lehetünk ennyire biztosak abban, vajon az egykori elnök nem szavazta volna-e meg a döntést.

Mindjárt ez utóbbi bizonytalan körbe lehet sorolni a kizárólag kormánypárti tagokból megalakultnak minősített csonka tévés kuratóriumi elnökség legali-

zálását a 22/1999. (VI. 30.) AB határozatban. Az esetleges Sólyom-támogatás mellett szól, hogy a határozat előadó bírása Lábady Tamás volt, aki oly sokszor csatlakozott Sólyomhoz, különösen olyan, politikailag kényes kérdésekben, mint ez is. Ugyanakkor a közérdekű adatok megismeréséhez való jog teljes félreértésére alapozott indokoláshoz Sólyom László, az információszabadság egyik legjelesebb magyar szakértője aligha csatlakozott volna.

2000 májusában született két határozat, amelyekben a testület teljesen feladta a véleményszabadság kitüntetett alkotmányos értékét valló 1992-es álláspontját, még ha formálisan hivatkozott is arra. Egyhangú döntéssel alkotmányosnak mondta ki a Büntető törvénykönyv „nemzeti jelkép megsértése” elnevezésű tényállását [13/2000. (V. 12.) AB határozat], illetve – egyetlen különvélemény mellett – alkotmányosan legitímálta az önkényuralmi jelképek használatát kriminalizáló Btk.-beli passzust [14/2000. (V. 12.) AB határozat].²¹ Ez utóbbi ügy kapcsán nyilatkozta azt a távozását megelőzően adott interjúban Sólyom, hogy az általa elkészített határozat-tervezetet azért nem vitte a testület elé, mert úgy ítélte meg: a „szokatlanul liberális szemléletű” tervezet nem kapná meg a többség szavazatát.²² Igaza lett. Csalódottságának egy újabb interjúban ekképpen adott hangot: „Úgy látom, az új bíróság sok olyan pozíciót feladott, amit mi kiharcoltunk, ugyanakkor több alkalmat is elszalasztott a továbbépítésre. Nem szeretnék részletekbe menni, ezért csak a szólásszabadság [...] területét említeném, ahol visszalépés történt. Azt is észleltem, hogy az új bíróság ugyan gyakran idézi a korábbi ítéleteket és indokolásokat, azoknak a szelleme mégis igazán jelen.”²³

A testület egy évvel később, 2001 májusában született döntése a fogva tartott személyek véleménynyilvánítási szabadságáról [13/2001. (V. 14.) AB határozat], tulajdonképpen folytatta a sort. A vizsgált törvény a büntetés-végrehajtási intézet parancsnokának előzetes engedélyéhez kötötte a fogva tartottak sajtónyilatkozatait és az annak alapján elkészített anyag közreadását. Az alkotmánybírósági döntés alkotmányellenesnek ítélte a korlátozást a közbiztonság, mások jó hírneve vagy személyhez fűződő jogainak védelme, a bűnözés megelőzése, a szolgálati titok és egyéb bizalmas adat közlésének megakadályozása érdekében, ugyanakkor alkotmányosnak ismerték el a törvény további két korlátozási indokát, a nemzetbiztonság védelmét és az államtitok közlésének megakadályozását. Tették ezt anélkül, hogy magyarázatát adták volna, hogy ezekben az esetekben mi indokolja a szabad és fogva tartott emberek véleményszabadságának eltérő kezelését. Ezzel lényegében követték a 20/1997. (III. 19.) AB határozat logikáját, amelynek ér-

telmében az előzetes engedélyezés, vagy más néven a cenzúra elfogadható korlátozása a sajtószabadságnak. A véleményszabadsággal kapcsolatos liberális alkotmánybírói gyakorlatban az első komoly törés tehát szintén a Sólyom-bíróság idején következett be.²⁴

A Németh-bíróság jó néhány más döntése is jelentős visszalépést jelentett az alapjogvédelem korábbi standardjához képest, vagy azért, mert valamely alkotmányos alapjog védelmi szintjét korlátozták az új bírák, vagy azért, mert a jogvédelem intézményrendszerének mozgásterét szűkítették. Az előbbi csoportba sorolható az a döntés [45/2000. (XII. 8.) AB határozat], amelyben a bírák úgy ítélték meg, hogy az alkotmány hátrányos megkülönböztetést tiltó 70/A. §-a és a Magyarország által vállalt nemzetközi kötelezettségek nemcsak önálló anti-diszkriminációs törvény megalkotását nem kívánják meg, de az egyes jogági kódexekben szereplő, hátrányos megkülönböztetést tilalmazó rendelkezések kiegészítését sem teszik szükségessé.²⁵ Az alapjogvédelem egyik fontos intézményének jogköreit nyírálta meg az új testület azzal az ideai döntésével [7/2001. (III. 14.) AB határozat], amellyel korlátozta az ombudsmanok által vizsgálható hatóságok körét.²⁶ Sajnálatos módon Sólyom Lászlónak az alkotmányértelmezés monopóliuma kapcsán a kötetben kifejtett nézetei, de az e számban olvasható írása alapján sem szükséges túl nagy merészség annak feltételezéséhez, hogy az ő felfogása az országgyűlési biztosok jogkörét illetően nem áll messze utódai nézeteitől.

A poszt-Sólyom korszak vázolt tendenciái kettős veszélyt jelentenek az alkotmányos jogok védelmének rendszerére: egyfelől szűkítik az alapjogvédelemben résztvevő intézmények mozgásterét, miközben egy olyan szervezet, az Alkotmánybíróság monopóliumának kiépítését segítik elő, amely egyre kevésbé látja el a jogok védelmében rá háruló feladatokat. Csak reménykedhetünk abban, hogy az alkotmánybíráskodás második ciklusában nem épül le teljesen az a mű, amely az első időszak nagyobb részében, leginkább Sólyom László jóvoltából felépült, és amiről nem kevés önbizalommal, de nem is alap nélkül mondhatta a kötet második részének bevezetőjében: „A magyar Alkotmánybíróságot az új bíróságok között a legjelentékenyebbnek tartják, mind érvelésmódja, mind az ország alkotmányos életében betöltött tényleges szerepe alapján.”²⁷ Bízunk benne, hogy a magyar alkotmánybíráskodás kezdetének vége a Sólyom-korszak elmúlásával nem jelenti egyszersmind a vég kezdetét is.

H. G.

(SÓLYOM László:

Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon,
Budapest, Osiris Kiadó, 2001,
799 oldal, 4200 forint.)

1. Olyasmire gondolok, mint az amerikai Supreme Court konzervatív bírása, Antonin Scalia neve alatt megjelent könyv, amely tartalmazza a főbíró alkotmányértelmezési felfogását tükröző esszéjét, felkért neves liberális professzorok (Gordon Wood, Laurence Tribe, Mary Ann Glendon és Ronald Dworkin) kommentárjait és Scalia választát a bírálatokra. Lásd Antonin SCALIA: *A Matter of Interpretation. Federal Courts and the Law*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1997.
2. E sorok szerzője örökre hálás lesz a sorsnak, hogy Sólyom László közvetlen munkatársaként az első kilenc esztendő több, mint kétharmadában szerény részese lehetett e folyamatnak.
3. *A megtalált alkotmány? A magyar alapjogi bíráskodás első kilenc éve* (a továbbiakban: *A megtalált alkotmány?*), szerk. HALMAI Gábor, Budapest, INDOK, 2000.
4. HALMAI Gábor: *Az aktivizmus vége? A Sólyom-bíróság kilenc éve*, Fundamentum, 1999/2.
5. Ugyanezt a kérdést fogalmazza meg Sólyom-portréjában Takács Albert is. TAKÁCS Albert: *Egy alkotmányos forradalmár. Sólyom László – a tudós, az alkotmánybíró, az elnök*, in *A megtalált alkotmány?*, 99–121.
2000 tavaszán egy nyilvános rendezvényen Szabó András egykori alkotmánybíró – e sorok szerzőjével vitatkozva – nem helyeselte a Sólyom-bíróság megjelölést. Pedig az Egyesült Államokban az alkotmánybíráskodás funkcióját gyakorló Supreme Courtot az elnök nevével jelölik, és nemcsak az olyan erős elnökök esetében, mint amilyen Earl Warren volt, hanem a William Rehnquisthez hasonlóan szürke, vagy éppen a Warren Burger típusú, kifejezetten gyenge kezű vezetőknél is. Lásd Bernard SCHWARTZ: *Decision. How the Supreme Court Decides Cases*, New York, Oxford University Press, 1996.
6. László SÓLYOM: *Zum Geleit zu den Entscheidungen des Verfassungsgerichts der Republik Ungarn*, in Georg BRUNNER, László SÓLYOM: *Verfassungsgerichtsbarkeit in Ungarn. Analysen und Entscheidungssammlung 1990–1993*, Baden-Baden, Nomos, 1995, 59–116.
7. László SÓLYOM, Georg BRUNNER: *Constitutional Judiciary in a New Democracy. The Hungarian Constitutional Court*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 2000.
8. POKOL Béla: *A magyar parlamentarizmus*, Budapest, Cserépfalvi, 1994, V. fejezet.
9. Lásd 43/1995. (VI. 30.) AB határozat és 44/1995. (VI. 30.) AB határozat.
10. A jogalkalmazás bizonytalanságáról lásd részletesebben HALMAI Gábor: *Közszereplők személyiségvédelme kontra közügyek vitathatósága*, Fundamentum, 2000/2.
11. Ezzel ellentétes véleményt képvisel SÓLYOM László *Az ombudsman „alapjog-értelmezése” és „normakontrollja”* címmel e számban megjelent írásában. Lásd 43. l. fejezet.

12. Egy korábbi tanulmányomban felvettem, hogy de lege ferenda megfontolandó lenne a bírák feljogosítása az általuk alkotmányellenesnek ítélt jogszabályok félretételére, és helyette – ha lehetséges – az alkotmány közvetlen alkalmazására. Jogegységi megfontolásból az ilyen esetekben az ellenérdekű félnek speciális alkotmánybírói jogorvoslati lehetőséget lehetne biztosítani, ami a végleges döntést jelentené az ügyben, és egyszersmind döntést a jogszabály alkotmányosságának sorsáról. Lásd HALMAI Gábor: *Az alkotmány mint norma a bírói jogalkalmazásban*, in *Sajtószabadság és személyiségi jogok. Alapjogi bíráskodás*, 1., Budapest, AduPrint–INDOK, 1998.
13. Lásd mindenképp Kis János: *Alkotmánybíráskodás a mérlegen*, in Uő.: *Alkotmányos demokrácia. Három tanulmány*, Budapest, INDOK, 2000, 107–279. De egy-egy alapjogi tárgyú döntés kapcsán számos kritika fogalmazódott meg. Néhányat említve ezek közül: ARATÓ András: *Az Alkotmánybíróság a médiaháborúban*, Világosság, 1994/2; BRAGYOVA András: *Igazságítélet és nemzetközi jog: glossza az Alkotmánybíróság határozatához*, Állam- és Jogtudomány, 1993/3–4; SAJÓ András: *A materiális természet-jog árvaí, avagy hogyan védi Alkotmánybíróságunk az elesetteket. A szociális jogok és a gazdasági megszorítások*, Magyar Jog, 1996/4. Érdekes módon Sólyom a közel 800 oldalas kötetben egyetlen esetben sem foglalkozik az Alkotmánybíróság gyakorlatára vonatkozó, ma már nem kis számú tudományos elemzésekkel, így azután a Sonnenvend Pál által készített hasznos tárgymutató mellé nem is lehetett névmutatót illeszteni.
14. 22/1996. (VI. 25.) AB határozat.
15. Az 1991-es határozat részletes kritikáját lásd egyebek között Kis János: *Az Alkotmánybíróság a terhesség-megszakításról*, Fundamentum, 1998/3.
16. Az 1998-as döntés bírálatát lásd a Fundamentum 1999/1. számában megjelent három írásban: FRIDLI Judit: *Tanácsadás válsághelyzetben*, TAKÁCS Albert: *A morális és a jogi értékelés eltérései*, illetve TÓTH Gábor Attila: *A második abortusz döntés bírálatá*.
17. Az emberi élet szentségét elutasító, utilitarista ausztrál bioetikus, Peter Singer éppenséggel ellentétes következtetésre jut, nevezetesen a megszületett csecsemő személy voltát sem ismeri el addig az időpontig, amíg öntudata ki nem alakul. Lásd „*Provokatív nézeteim az élet-ről és a halálról arra serkentik az embereket, hogy elgondolkodjanak ezeken a kérdéseken.*” Peter Singerral, a Princeton University bioetika professzorával Halmi Gábor beszélget, Fundamentum, 2001/1.
18. Már az abortusz-döntést követően több kommentátor megjósolta a nehézségeket, amelyekkel Sólyomnak szembe kell néznie az eutanázia alkotmányosságának eldöntésekor az élethez és emberi méltósághoz való jog oszthatatlansági doktrínája nyomán. Lásd Kis János: *Az abortusz: érvek és ellenérvek*, Budapest, Cserépfalvi, 1992; TÓTH Gábor Attila: *Egy nehéz eset: a könnyű halál*, Beszélő, 1996/8–9; GYÓRFI Tamás: *A tulajdonságok nélküli ember elmélete – az Alkotmánybíróság oszthatatlansági doktrínája és ami abból (nem) következik*, Fundamentum, 1998/3.
19. 21/1996. (V. 17.) AB határozat. A döntés részletes kritikáját lásd Kis János: *A Szívárvány-teszt*, Beszélő, 1996. július, illetve HALMAI Gábor: *Egy alkotmánybírói (elő)ítélet nyomában*, Világosság, 1996/7.
20. A Legfelsőbb Bíróság elnökének kezdeményezése mögött annak a bírósága előtt fekvő konkrét ügynek az eldöntése állt, vajon egy homoszexuális érdekvédelmi célt szolgáló egyesület bejegyzésének feltételül szabhatja-e a bíróság, hogy annak kizárólag nagykorú tagjai lehessenek.
21. A két határozat részletes kritikáját lásd HALMAI Gábor: *Hátramenetben az alapjogvédelem?*, Fundamentum, 2000/3.
22. *Búcsú a Donáti utcától. Négy szemközti Sólyom Lászlóval, az Alkotmánybíróság leköszönt elnökével*, Magyar Hírlap, 1998. november 28.
23. *Sólyom László megtalálta a szerepét*, Magyar Nemzet, 2000. június 3.
24. Ebben a döntésben az alkotmánybíráknak az 1986-os szocialista sajtótörvény még hatályban lévő cenzúraszabályainak alkotmányosságáról kellett ítéletet mondaniuk. A döntés szerint a sajtótermékek előzetes betiltását lehetővé tevő rendelkezések „részben alkotmányellenesek”, vagyis más részükben alkotmányosak. A határozat részletes bírálatát lásd HALMAI Gábor: „*Az előző vizsgálat eltöröltetvén örökre...?*”, Fundamentum, 1997/2.
25. A határozat részletes bírálatát lásd HALMAI Gábor: *Hátrányos passzívizmus*, Fundamentum, 2000/4.
26. A döntés kritikáját lásd HALMAI Gábor *Hatalommegosztás vagy alapjogvédelmi monopólium* című, a Fundamentum e számában megjelent írásában.
27. Mind az említett német nyelvű határozatgyűjtemény előszavát író Roman Herzog, egykori német alkotmánybíró, majd köztársasági elnök, mind az angol nyelvű kötetet bemutató Stephen G. Breyer amerikai legfelsőbb bírósági bíró így vélekedik a Sólyom-bíróság teljesítményéről. Talán szerencsésebb lett volna egyszerűen idézni elismerő szavait.